
ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"1937/1938"

Греченко Володимир Анатолійович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6 Харківського національного університету
внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України,
м. Харків, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6046-0178

МІЛІЦІЯ УРСР І РЕПРЕСІЇ 1937–1938 рр.

Розглянуто основні аспекти впливу масових репресій 1937–1938 рр. на стан та діяльність міліції Української РСР. Проблема є фактично недослідженою. У цій розвідці автор застосував принцип історизму, аналізуючи всі історичні факти, явища та події відповідно до конкретно-історичних обставин, у їх взаємозв'язку і взаємообумовленості. Новизна статті полягає в тому, що в ній уперше предметом дослідження стали питання про участь міліції в репресіях 1937–1938 рр. та про те, яким чином репресії застосовувалися проти співробітників міліції.

Ключові слова: Україна, історія держави та права, 1937–1938 роки, НКВС, міліція, масові репресії.

Однією з основних тенденцій сучасної історико-правової науки є прагнення якомога повніше, із позиції історичного об'єктивізму показати причини та характер того, що відбувалося в нашій країні в 1930-ті роки, діяльність її державних структур, партійних і громадських організацій. Роки репресій займають особливе місце в історії України. Це був один із найтрагічніших періодів у житті українського народу за всю його тисячолітню історію. У подіях тих років певну участь брала й міліція УРСР – як репресивний орган і як організація, співробітники якої теж стали жертвами репресій. Вивчення цього питання має істотне значення для відтворення об'єктивної ситуації трагічних подій тих років узагалі і для встановлення історичної істини щодо ролі міліції в них.

Наразі написано десятки тисяч статей та тисячі монографій, де висвітлюються різні аспекти масових репресій 1937–1939 рр. і, у першу чергу, роль органів держбезпеки, НКВС узагалі в них. Проте про роль та місце в них органів міліції публікацій немає. Принаймні, нам не вдалося знайти жодної статті (не говорячи вже про монографію), де б комплексно і цілеспрямовано досліджувалася ця наукова проблема.

Автор поставив своєю *метою* розглянути основні аспекти впливу масових репресій 1937–1938 рр. на стан та діяльність міліції Української РСР у цей період.

Уперше в історико-правовій літературі зроблена спроба систематизувати фактичний матеріал щодо участі міліції в масових репресіях 1937–1938 рр. та показати, якою мірою це торкнулося деяких її співробітників.

Міліція, як і всі соціальні групи тодішнього радянського суспільства, не залишилася осторонь трагічних подій 1937–1938 рр., і її співробітники брали певну участь у репресіях і самі зазнали їх. НКВС був підданий кільком хвилям репресій, і зміни в його керівництві ставали новими імпульсами для розгортання обертів репресій.

3 грудня 1936 р. тодішній нарком внутрішніх справ СРСР М.І. Єжов виступив із доповіддю на нараді народних комісарів внутрішніх справ радянських республік, начальників крайових і обласних управлінь НКВС і керівних співробітників центрального апарату НКВС СРСР. Він відзначив, що НКВС – це орган, який “загальній критиці майже не піддається, за винятком окремих невеликих сторін його діяльності”, і тому “можливостей загнивання, своєрідного, у нас об’єктивно є значно більше, ніж в інших місцях” [1, с. 255–256]. Це стало достатньо чітким сигналом і приводом для репресій “серед своїх” у НКВС, до якого входила й міліція.

Єжов різко розкритикував “відомчий” підхід в роботі багатьох господарських, громадських і державних керівників, що, як він уважав, гальмувало викриття “ворогів народу”. Це означало, що Молох репресій не омине нікого [2, с. 19].

Слід відзначити, що у проведенні репресій був зацікавлений і сам НКВС як репресивна в своїй основі структура, котра після знищення справжніх й уявних прихильників Троцького, Зинов’єва, Бухаріна втрачала начебто сенс існування [3, с. 438].

1937–1938 рр. характеризувалися дуже частими змінами керівного складу НКВС УРСР, які не мали прецедентів ні до цього, ні після цього. У березні 1924 р. – листопаді 1930 р. та з липня 1934 р. по травень 1937 р. наркомом внутрішніх справ Української СРР був В.А. Балицький [4, с. 82, 315], з 14 червня 1937 по січень 1938 р. – І.М. Леплевський [5, арк. 4], начальником Головного управління робітничо-селянської міліції УСРР у 1934 – липні 1937 р. був М.С. Бачинський [6, с. 47–52]. 17 травня 1937 р. він був затверджений також за сумісництвом заступником наркома внутрішніх справ республіки [7, с. 288], але вже 27 жовтня 1937 р. розстріляний [8, с. 94–97].

1 квітня 1937 р. Політбюро ЦК ВКП(б) розглянуло під номером 120 порядку денного питання про НКВС Української РСР. Було прийнято рішення:

“1. Погодитися з пропозицією НКВС СРСР про заходи покарання працівників Харківського обласного апарату НКВС: т.т. Говлича М., Камінського, Ширіна і Лисицького, що брали участь у цькуванні й неправильному звинуваченні т. Сухова.

2. Призначити першим заступником Наркомвнутрсправ УРСР т. Іванова, звільнивши його від роботи начальника УНКВС Донецької області.

3. Звільнити з посади заступника Наркомвнусправ УРСР т. Кацнельсона, відкликавши його в розпорядження НКВС СРСР. Використати т. Кацнельсона у господарській роботі в НКВС.

4. Призначити на пост начальника УНКВС Донецької області т. Соколинського” [9, с. 32–33].

Це рішення було тісно пов'язане з так званою “справою Сухова”. Ще 25 жовтня 1935 р. під час перевірки партійних документів у Харківському авіаційному інституті за неправдивим обвинуваченням був виключений з числа членів ВКП(б) Григорій Степанович Сухов. Відібрав у нього партійний квиток і склав формулювання член Дзержинського райкому КП(б)У м. Харкова, начальник СПВ УДБ УНКВС по Харківській області М.І. Говлич. Сухов протестував, чого не могли йому пробачити в НКВС, тому 14 травня 1936 р. за постановою, підписаною М.І. Говличем і заступником начальника УНКВС по Харківській області Я.З. Камінським, він був заарештований за обвинуваченням у висловлюванні терористичних намірів. Начальники відділків СПВ УДБ УНКВС по Харківській області Л.Н. Ширін та Б.Я. Лисицький напередодні судового засідання викликали до себе свідків, натиснули на них і отримали новий компромат на арештованого. Незважаючи на всі старання чекістів, Сухов судом 27 грудня 1936 р. був виправданий. Розбиратися до Харкова у березні 1937 р. у цьому питанні приїхав особливо уповноважений НКВС СРСР В.Д. Фельдман у супроводі особливо уповноваженого НКВС УРСР Н.Л. Рубінштейна. Останній отримав від заступника наркома внутрішніх справ УРСР З.Б. Кацнельсона вказівку “знизити принципове значення цієї справи”. В.Д. Фельдман провів власне розслідування та наказав припинити переслідування Г.С. Сухова. Справа набула розголосу, оскільки на боці Сухова виступав тодішній перший секретар Харківського обкому КП(б)У М.Ф. Гікало (1897–1938) – організатор і сам незабаром жертва масових репресій, і дійшла до Політбюро [10, с. 32–33].

Слід відзначити, що досить швидко після прийняття цього рішення З.Б. Кацнельсон був звільнений з посади заступника наркома (7 квітня) і обійманої посади й відтоді його кар'єра й життя стрімко пішли під укіс: він був заступником начальника будівництва каналу Волга–Москва, начальником Дмитріївського табору НКВС СРСР. 17 липня 1937 р. був заарештований, а 10 березня 1938 р. засуджений на смерть і розстріляний того ж дня [11, с. 486].

Про участь міліції в репресивно-каральній політиці органів НКВС, здійснюваній у другій половині 30-х років XX століття, свідчить такий факт. Відповідно до наказу Г.Г. Ягоди від 27 травня 1935 р. в Україні створювались “Особливі трійки” з правами Особливої наради НКВС, що приймали рішення про вислання, заслання чи ув'язнення до таборів на строк до п'яти років. До таких “трійок”, поруч з начальником управління НКВС чи його заступником та начальником відповідного відділу, чия справа належала до розгляду, входив також начальник управління міліції [12, с. 187]. Слід зазначити, що ще 1934 р. вперше до обліку репресованих окремою групою було введено працівників НКВС [13, с. 21].

Деякі працівники міліції також були засуджені за фабрикацію справ, а після арешту дали свідчення, як саме вони реалізували поставлені завдання. Наприклад, начальник Чигиринського відділення міліції Григорій Чижов (засуджений 1938 р.) в 1937 р., після отримання єжовського наказу по “куркульських операціях”, дав вказівки інспекторам оформити в терміновому порядку для подання на “трійки” справи про кримінальні елементи шляхом опитування активу села, вимагаючи при цьому від кожного працівника районного відділу міліції виконання “контрольного завдання” на певну кількість справ. Як зазначалося на суді, замість “належних довідок про судимість осіб, оформлюваних на судову трійку, які повинні бути витребувані від судорганів, Чижов увів практику фіксування судимості осіб, котрі представляються до репресування, зі слів свідків” [14, с. 95–96]. У спеціальному таємному наказі тодішнього наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського щодо цієї справи, виданому 28 серпня 1938 р., вказувалося, що “група працівників Чигиринської районної міліції Київської області – колишній начальник РВМ Чижов, уповноважений розшуку Гуменюк, пом. уповноваженого Золотар, дільничні інспектори Шраменко і Малий та міліціонер Тютюнник – у своїй практичній роботі з очищення району від кримінальних і декласованих елементів стали на шлях окомилування і грубого порушення революційної законності. Була встановлена система фіктивного оформлення справ на колгоспників, що мали у минулому (1930–33 рр.) судимості за незначні кримінальні злочини, але які останніми роками чесно працювали в колгоспах. При оформленні справ на трійку ця група підписувала в протоколах допиту обвинувачуваних і свідків свідчення по деяких нібито здійснених обвинуваченими злочинах, і протоколи їм не зачитувалися. Крім того, Чижов, Гуменюк і Золотар у свої злочини втягували сільських активістів, голів сільрад і колгоспів, від яких вимагали наклепницькі дані на того або іншого колгоспника, заарештованого райміліцією. За такого стану речей справжні злочинці залишалися безкарними” [15, арк. 136–136 зв]. Військовий трибунал прикордонних і внутрішніх військ НКВС УРСР, розглянувши 11–13 серпня 1938 р. справу відносно вказаних осіб, засудив: Чижова – до 5-ти років, Золотаря – до 4-х років ув’язнення у виправних трудових таборах, Гуменюка і Шраменка – до 2-х років 6 міс. позбавлення волі, Малого – до 2-х років і Тютюнника – до 1 року 6 міс.

Нарком наказував: “Начальникові УНКВС по Київській області капітанові держбезпеки Долгушеву і тво. нач. УРСМ ст. лейтенантові держбезпеки Шарбутіну в двотижневий термін перевірити і виправити допущені Чижовим, Золотарем і іншими порушення революційної законності в Чигиринському районі, організувати правильне очищення цього району від кримінальних і декласованих елементів і про результати доповісти мені [15, арк.136–136 зв].

Таким чином, спостерігалися грубі порушення законності. Проте чи означає це, що зло було покаране і справедливість перемогла? Справа, на наш погляд, була складнішою. Г. Чижов не був одинаком-порушником. Він діяв у руслі тогочасних вимог з боку керівництва держави та НКВС, так само, як і наркоми внутрішніх справ УСРР В. Балицький та І. Леплевський, які спочатку самі орга-

нізовували справи проти “троцькістів та контрреволюціонерів”, а потім опинилися у статусі “ворогів народу” і були репресовані. Їх, як і Г. Чижова, використали, а потім прирекли на смерть. Це не означає, що вони були безневинними жертвами. Вони загинули у смертельному вирі репресій, який самі ж і створили.

До масових політичних репресій під час “Великого терору” були причетні співробітники Управління робітничо-селянської міліції (УРСМ) УНКВС у Харківській області. Міліціонери брали участь у проведенні масових операцій, арештах і допитах. Ними керували 5 осіб, одна з яких була репресована [10, с. 264–265].

Про участь у репресіях згадував ветеран міліції Харківщини Т. Юрченко: “На початку березня 1938 р. мій начальник Стрельников направив мене в обласне управління НКВС в розпорядження т. Перця¹. Тим, що зібралися (а нас з’їхалося багато) Перець пояснив, що ми їдемо в різні райони області для вилучення ворогів народу. У Золочеві, куди випало їхати мені, вже знаходився опероуповноважений обласного управління НКВС, назвемо його Упирко. Перед тим він наганяв страх в Ахтирці, що входила тоді в Харківську область, і був дійсно страшною людиною. У ту ніч ми заарештували в Золочевському районі більше 50 осіб. Набили усіх в одну камеру – ніде сісти. Тут були районні чиновники, голови колгоспів, колишні унтер-офіцери царської армії, біженці Першої світової війни. Усі звинувачувалися в участі в підпільній українській націоналістичній терористичній організації. Не кожен міг запам’ятати цю назву. Для цього Упирко возив з собою і підсаджував у камеру інформатора, який незліченну кількість раз повторював заарештованим назву, щоб запам’ятали. Мені довелося допитувати малограмотного колгоспника, якому навіть інформатор не допоміг запам’ятати назву організації. Я пам’ятав слова Упирка: “Сидіти йому не давай, нехай стоїть, задерши голову, і дивиться в стелю, доки не зізнається”. Але я не став знущатися з людини. Склав протокол, а відпустити не встиг. Зайшов Упирко, вилаявся, що я нянькаюсь із затриманим, поставив його із задертою головою і пообіцяв проконтролювати мою роботу. Наступної ночі я проводив очну ставку свого “підопічного” з людиною, яку “розколов” сам Упирко. І, звичайно ж, свідчення, отримані Упирко, не підтвердилися. Обізнаний Упирко влетів до моєї кімнати, обклав матюками й загрожував: “Заберу в тебе партійний квиток, а самого відправлю на Холодну Гору” (тобто у холодогірську в’язницю). Я чув, що працівники НКВС з в’язниці не вертаються. Тому, побачивши, що Упирко не жартує, попросився у нього на неділю додому, змінити білизну. У Харкові пішов на квартиру до Стрельникова і розповів про те, що трапилося. Він порадив у Золочів не повертатися. А сам зателефонував Перцю і повідомив, що Юрченко захворів. Як пам’ять про цей випадок я завжди зберіг невідмічене посвідчення про відрядження у Золочів” [16, с. 19–20]. Як бачимо, авторові спогадів поталанило, що він сам не загинув під катком репресій, але його свідчення досить яскраво

¹ Очевидно, Давида Перцова (1909–1948), з лютого 1938 р. – заступника начальника особливої оперативно-слідчої групи НКВС УРСР у справах заарештованих співробітників НКВС, а з квітня 1938 р. замначальника УНКВС по Харківській області. URL: <http://cyclo-wiki.org/wiki>.

передають ситуацію, що склалася на той час, і показують певну участь працівників міліції (“нас з’їхалося багато”) у реалізації репресивних заходів.

За час функціонування особливої оперативно-слідчої групи НКВС УРСР у справах заарештованих співробітників НКВС (з 21 лютого по 30 квітня 1938 р.) за ґратами опинився 241 співробітник НКВС УРСР. 11 березня 1938 р. всім начальникам УНКВС областей було надіслано телеграму № 44316 за підписом О. Успенського, у якій містився наказ про виявлення “антирадянського елементу” серед працівників міліції. За задумом наркома, “український націоналістичний центр” мав очолювати колишній начальник управління робітничо-селянської міліції УНКВС по Донецькій області, а до цього – у 1934–1937 рр., начальник УРСМ НКВС Київської області О. Ряботенко (1896–1938). Загалом у процесі “очищення” від “ворожого правотроцькістського та буржуазно-націоналістичного елементу” було заарештовано 213 осіб командного й керівного складу міліції [17, с. 351].

У здійсненні репресій брали участь і курсанти Харківської школи НКВС, що готувала кадри для міліції. Так, наприклад, один з них – Ріттер – 4 серпня 1937 р. очолив обшук на квартирі активного учасника Української революції 1917–1921 рр. Я.Є. Довбищенка. У рапорті на ім’я начальника Харківського обласного управління НКВС він, зокрема, писав: “У громадянина Довбищенка є колосальна бібліотека (6000 примірників), із якої вилучені троцькістсько-контрреволюційні книги, проте я не можу провести ретельний відбір, оскільки не володію українською мовою”. Лише одну книжку “З історії українського соціал-демократичного руху” слідство використало як речовий доказ, решту вилученого разом із листуванням Якова Довбищенка знищили як непотріб, що “не становить інтересу і не підлягає поверненню власникові” [18].

Як зазначає В.Д. Ігнатов, у 1937–1938 роках репресивні заходи проводились не лише органами державної безпеки, а й міліцією. У обласних управліннях міліції встановлювались ліміти на арешти “соціально небезпечного” та кримінального елементу. Надалі вони доводились до відома місцевих керівників міліції. Загалом у СРСР у 1937–1938 роках “міліцейські трійки” засудили десь до 420–450 тис. осіб з числа декласованих та безпаспортних [19, с. 130].

Коли наркомом внутрішніх справ УРСР став І.М. Леплевський, з липня до кінця 1937р. було заарештовано більше 200 співробітників УДБ НКВС УРСР, 134 співробітники міліції, 38 командирів і політпрацівників прикордонних військ, 45 співробітників Ушосдора. Їх звинуватили у причетності до “троцькістсько-терористичної організації, агентури ряду іноземних розвідок” [20, с. 42–43].

А у 1937 р. в Україні найбільша чисельність репресованих зі складу центрального апарату становила 85 осіб (36 % від загальної їх чисельності по республіці). Цього ж року в областях масштабними виявилися арешти по УНКВС Вінницької області (40 осіб – 16, 9 %), Одеської (29 осіб – 12,4 %), Харківської (24 особи – 10,2 %), Київської (18 осіб – 7,6 %) та Чернігівської (16 осіб – 6,8 %). Арешти по УНКВС Донецької, Дніпропетровської та Миколаївської областей не перевищували 10 працівників. По УНКВС Житомирської, Кам’янець-Подільської та

Полтавської областей арештів серед працівників цих установ не було. Відносні частки арештів по цій категорії осіб, порівняно з іншими професійними групами, були на рівні 0,1–0,2 %. Лише по центральному апарату НКВС цей показник був досить вагомим – 4 %. Загалом у 1930-ті рр. було репресовано понад 20 тис. працівників НКВС [13, с.21]. В Україні з числа співробітників НКВС загалом репресували 1231 осіб, із них 237 – у 1937 р., 994 осіб – у 1938 р. [21, с. 39]. Доповідаючи Й. Сталіну, народний комісар внутрішніх справ СРСР Л. Берія писав: “З числа співробітників НКВС викритих, виявлених ворогів народу засуджено 63 079. Розстріляно 41080. Продовжують відбувати покарання 22 319” [22, с. 293].

15 березня 1938 р. народний комісар внутрішніх справ УРСР О. Успенський видав наказ “Про порушення органами робітничо-селянської міліції постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 червня 1935 року про порядок здійснення арештів”.

У ньому, зокрема, вказувалося: “Незважаючи на накази НКВС СРСР від 10.07.1935 року № 00233 і від 05.01.36 року № 05 і циркуляр № 94 від 25.09.37 року про дотримання правил проведення арештів і затримань, за останній час відзначені випадки грубих порушень місцевими органами РС міліції постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17.06.35 року про порядок проведення арештів”. У наказі наводилися конкретні випадки щодо цього. Так, наприклад, уповноважений залізничної міліції станції Тирасполь сержант державної безпеки Колесніков систематично незаконно заарештовував бездоглядних дітей, яких утримував під вартою в холодному приміщенні без їжі по декілька днів. Уповноважений Колесніков був відданий під суд Військового трибуналу.

Дільничний інспектор 5-го відділення РСМ м. Києва Шприц незаконно заарештував робітника Київського машинобудівного заводу гр. Гончарука за порушення санітарних правил в нетверезому вигляді. Дільничний інспектор Шприц відданий під суд Військового трибуналу.

Начальник оперпункту залізничної міліції станції Роздільна молодший лейтенант міліції Тяжкороб і оперуповноважений тієї ж міліції лейтенант державної безпеки Лопухів систематично, без попередньої санкції прокурора незаконно заарештовували колгоспників і інших осіб за мотивами “для перевірки особи”. За короткий час ними було здійснено 20 незаконних арештів.

Начальник оперпункту Тяжкороб і оперуповноважений Лопухів заарештовані і віддаються до суду Військового трибуналу.

“Порушення органами РСМ найважливішого рішення партії і уряду про порядок проведення арештів, – відзначав нарком, – свідчить про те, що це рішення досі досить не вивчене і за виконанням його начальники органів РСМ не стежать”. У зв'язку з цим, нарком наказував:

“1. Усім начальникам органів РСМ твердо ознайомити увесь особовий склад міліції з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 17.06.1935 року “Про порядок проведення арештів” і циркуляром НКВС СРСР від 25.09.1937 року № 94 “Про порядок особистого затримання громадян за адміністративні порушення”.

2. Начальники органів РСМ повинні стежити за тим, щоб без їх відома або їх заступників жоден заарештований не утримувався б в КПУ без попереднього оформлення арешту прокурором.

3. При виявленні порушення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 17.06.35 року і циркуляра НКВС СРСР від 25.09.37 року № 94 винуватих в цьому притягати до найсуворішої відповідальності.

4. Попереджаю усіх начальників органів РС міліції, що надалі за порушення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 17.06.35 року і циркуляра НКВС СРСР від 25.09.37 року № 94 притягатимуть до строгої відповідальності не лише безпосередньо винуватих у тому, але і начальників міліції, що не налагодили належний контроль за цим [23, арк. 47–48]”.

Що означав цей наказ? Відновлення законності у діяльності НКВС? Так, частково це відбулося, але це не справило суттєвого впливу, репресії тривали, і на зміну вказаним вище й усунутим приходили інші – про що вже згадувалося при цитуванні спогадів ветерана міліції Т. Юрченка. Відбувалося чищення цього органу лише від найодіозніших “гвинтиків”, які вчасно не зорієнтувалися в деякій зміні ситуації після січневого (1938 р.) пленуму ЦК ВКП(б).

Слід відзначити, що ритуальні поклони та захоплені вигуки на адресу Сталіна й вищого партійно-державного керівництва СРСР, що звучали на мітингах та зборах різного рівня, не могли завуалювати ту трагічну реальність, з якою зіштовхнулася вся країна в результаті масових репресій. Керівництво областей, районів, фабрик, заводів, різних установ змінювалося з калейдоскопічною швидкістю кілька разів за рік. Нові висуванці, які прийшли з менш значущих посад, не мали ні досвіду, ні професіоналізму своїх попередників (який, щоправда, теж був не завжди високим). Цей чинник призвів до істотної дестабілізації в суспільстві та економіці, викликав незадоволення значної маси людей. Масштаб репресій став загрожувати основам функціонування держави.

У такій ситуації у січні 1938 р. відбувся пленум ЦК ВКП (б). Обговорювалося питання “Про помилки парторганізацій при виключенні комуністів з партії, про формально-бюрократичне ставлення до апеляцій виключених з ВКП (б) і про заходи з усунення цих недоліків”. Пленум ухвалив, що партійні організації, “проводячи велику роботу з очищення своїх рядів ...припускаються в процесі цієї роботи серйозних помилки та недоліків ...у багатьох випадках підходять абсолютно неправильно і злочинно легковажно до виключення комуністів з партії”. На пленумі наводилися факти, коли партійні організації без будь-якої перевірки, необґрунтовано виключали комуністів із партії, позбавляли їх роботи, нерідко навіть оголошували без жодних підстав “ворогами народу”, вчиняли беззаконня і свавілля. Приймаючи постанову про заборону огульного виключення комуністів з партії, пленум проте зовсім не прагнув дати відбій політичним репресіям. Навпаки, у документі чітко вказувалося, що пленум ЦК “вимагає від усіх партійних організацій і їх керівників всемірного підвищення більшовицької пильності партійних мас, викриття і викорчовування до кінця всіх вільних і мимовільних ворогів партії” [24, с. 3–15].

Таким чином, покартавши у черговий раз підпорядковані партійні структури, керівництво партії знову вийшло “сухим з води”. Традиційно відповідальність за необґрунтовані репресії в місцевих парторганізаціях переклали на плечі їх керівників і партійних кар’єристів. При цьому суть політичних репресій залишалася незмінною. За винятком того, що в їх жорна потрапляли тепер ті, хто, виконуючи установки і натиск згори, сам активно проводив репресії і брав участь в них. Тим самим створювалася ілюзія відновлення “справедливості і законності” [25, с. 343–344].

Зрозуміло також і те, що згаданий наказ О. Успенського не був його ініціативою, а виконанням вказівки зверху, яка, між тим, не вважалася ним основною, зважаючи на ту репресивну діяльність, яку він продовжував і після цього.

У цьому ж контексті було сформульовано постанову РНК СРСР та ЦК ВКП(б) “Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства” від 17 листопада 1938 р. У ній зазначалося, що очистка країни від ворожих елементів ще не закінчена, але її треба вести новими методами та способами. До того ж, до НКВС “втерлися вороги народу”, які спотворювали лінію партії, створювали “з провокаційною метою” справи проти невинуватих людей. Було прийнято рішення про ліквідацію “трійок”, створених при республіканських та обласних управліннях РСМ [26, с. 155–159].

На виконання цієї постанови вже новий нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія 26 листопада 1938 р. видав наказ № 00762 “Про порядок виконання постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б) “Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства” від 17 листопада 1938 р.”. У ньому дублювалися основні положення згаданої вище постанови та вказувалося, що “органи міліції здійснюють арешти по своїй лінії за постановою начальника районного чи міського відділення РСМ і з санкції районного прокурора”. При цьому зверталася увага на те, що затримання працівниками міліції осіб має здійснюватися у суворій відповідності з КПК, з подальшим оформленням арешту або звільненням затриманого протягом 48 годин [27, с. 159–161].

Підсумовуючи до певної міри роль міліції у вказаний період, дослідник І. Павловська пише: “Варто відзначити й той факт, що міліція стає не лише безпосереднім виконавцем репресій, а й їх об’єктом. Адже у ході “чистки” НКВС, проведеної у рамках “великого терору”, звільнялись і репресувались і керівники відомств вищої і середньої ланок, і низовий склад працівників міліції” [28, с. 12]. Проте, на нашу думку, не можна говорити про те, що “міліція стала об’єктом репресій”, оскільки вони були спрямовані не проти міліції як органу загалом, а проти її окремих співробітників.

Отже, можна відзначити, що у 1937–1938 рр. працівники міліції, будучи складовою НКВС, безпосередньо залучалися до проведення репресій, але ця участь була не такою значною, як у органів держбезпеки. Разом з тим, перебуваючи в руслі загальної політики “великого терору”, співробітники міліції припускалися грубих порушень законності, застосовували при “розслідуваннях” методи фізичного впливу та тортури. Проте й самі працівники міліції потрапляли під “дев’ятий

вал” репресій, хоча їхня кількість також була значно меншою, ніж у співробітників держбезпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Петров Н., Янсен М.* “Сталинский питомец” – Николай Ежов / пер. с англ. Н. Балашов и Т. Никитина. М.: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. 447 с.
2. Материалы февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) 1937 года. Вопросы истории. 1995. № 2. С. 19.
3. *Жуков Ю.* Иной Сталин. Политические реформы в СССР в 1933–1937 гг. М.: Вагриус, 2007. 510 с.
4. *Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А.* Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. К.: Стило, 2002. 468 с.
5. Галузевий Державний архів Служби державної безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 9. Спр. 9. Арк. 4.
6. Бачинський Микола Станіславович. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): наук. вид.: у 6 т. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 – 21 червня 1941 р.) / авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмаш, Т. О. Проценко та ін.; за заг. ред. А.Б. Авакова. С. 47–52.
7. *Золотарьов Вадим.* Накази по особовому складу НКВС як джерело до вивчення кадрів радянської держбезпеки доби Великого терору 1937–1938 рр. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2019. № 2. С. 280–310.
8. *Скотніков Станіслав.* Кримінальна справа за № 50045. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 1994. № 1. С. 94–97.
9. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 3. Д. 985. С. 32–33.
10. *Золотарьов Вадим.* “Використані та викинуті”. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2015. № 1(44). С. 234–360.
11. *Шаповал Юрій, Пристайко Володимир, Золотарьов Вадим.* ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. К.: Абрис, 1997. 605 с.
12. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941) / Усенко І.Б., Мироненко О.М., Чехович В.А. та ін.; за ред. О.М. Мироненка, І.Б. Усенка; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. 220 с.
13. *Довбня Володимир, Шармар Ольга.* Масові репресії в органах НКВС УРСР у другій половині ХХ ст. Міліція України. 2008. № 1. С. 21.
14. *Шаповал Юрій.* Україна в добу “великого терору”: етапи, особливості, наслідки. “Єжовщина” починається. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2007. № 1(28). С. 76–99.
15. ГДА СБУ. Ф. 9. Спр. 13. Арк. 136–136 зв.
16. Милиция Южной: Краткий исторический очерк в документах, печатных и фотоматериалах / Н.С. Супрунов, Г.П. Колесников, Н.И. Синдеева и др. Харьков: УМВД Украины на ЮЖД, 1998. 140 с.
17. *Бажан Олег, Золотарьов Вадим.* “Олександр Успенський: я вважаю себе учнем Миколи Івановича Єжова...”. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2014. № 1(42). С. 344–398.
18. *Шуйський Ігор.* Революційний Харків Якова Довбищенка. URL.: https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakova-dovbischenka-259820_.html (дата звернення: 15.08.2020).
19. *Игнатов В.Д.* Палачи и казни в истории России и СССР. М.: Вече, 2014. 432 с.
20. *Шаповал Ю.І.* Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. К.: Генеза, 2001. 560 с.
21. *Богунів С.М.* Чистки чекістських кадрів в Україні в період єжовщини. Україна в добу “великого терору”. 1936–1938. К.: Либідь, 2009. С. 39.
22. *Чайковський А.С.* Айсберг. З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України. К.: Парламентське вид-во, 2013. 704 с.
23. ГДА СБУ. Ф. 9. Спр. 12. Арк. 47–48.

24. Об ошибках парторганизаций при исключении коммунистов из партии, о формально-бюрократическом отношении к апелляциям исключенных из ВКП(б) и о мерах по устранению этих недостатков: постановление пленума ЦК ВКП(б). Январь 1938. М.: Партиздат, 1938. 16 с.

25. *Греченко В.А., Головка О.В.* Становлення та утвердження тоталітарної партії в Україні (1918–1941 рр.). Харків: НікаНова, 2012. 402 с.

26. Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия: постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев. Історія міліції України в документах і матеріалах. Київ: Генеза, 1999. Т. 2: 1926"1937 рр. С. 156–159.

27. О порядке исполнения постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 г. "Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия": приказ наркома внутренних дел СРСР от 26 ноября 1938 г. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев. Історія міліції України в документах і матеріалах. Київ: Генеза, 1999. Т. 2: 1926"1937 рр. С. 159–161.

28. *Павловська І.В.* Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (УРСР) (1919 – перша половина 1941 року): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.

REFERENCES

1. Petrov, N., Yansen, M. (2008) "Stalinskiy pitomets" – Nikolay Yezhov. "Stalin's pet" – Nikolai Yezhov / transl. from English by N. Balashov and T. Nikitina. M.: ROSSPEN; Foundation of the First President of Russia B.N. Yeltsin. 447 p. [in Russian].

2. Materialy fevral'sko-martovskogo Plenuma TSK VKP(b) 1937 goda. Materials of the February-March Plenum of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks in 1937. History Issues. 1995. No 2. P. 19 [in Russian].

3. *Zhukov, Yu.* (2007) Inoy Stalin. Politicheskoye reformy v SSSR v 1933–1937 gg. "Political Reforms in the USSR in 1933–1937". M.: Vagrius, 2007. 510 p. [in Russian].

4. *Shapoval, Yu.I., Zolotariov, V.A.* (2002) Vsevolod Balytsky (2002). Osoba, chas, otchennya. Person, time, environment. K.: Stylos, 2002. 468 p. [in Ukrainian].

5. Haluzevyy Derzhavnyy arkhiv Sluzhby derzhavnoyi bezpeky Ukrayiny (HDA SBU). F. 9. Spr. 9. Ark. 4. Sectoral State Archive of the State Security Service of Ukraine (GDA SBU) [in Ukrainian].

6. *Bachynskiy, M.S.* Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrayiny: podiyi, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017 rr.): nauk. vyd.: u 6 t. T. 4: Narodnyy komisariat vnutrishnikh sprav Ukrayiny: reorhanizatsiyi, zmina statusu, pravovykh osnov, osnovni napryamy diyal'nosti (hruden' 1930 – 21 chervnya 1941 r.). Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917–2017): in 6 vols. Vol. 4: People's Commissariat of Internal Affairs of Ukraine: reorganization, change of status, legal basis, main activities (December 1930 – June 21, 1941) / eds: M.G. Verbensky, O.N. Yarmysh, T.O. Protsenko and others; for general ed. A.B. Avakov. P. 47–52 [in Ukrainian].

7. *Zolotariov Vadym.* Nakazy po osobovomu skladu NKVS yak dzherelo do vyvchennya kadryv radyans'koyi derzhbezpeky doby Velykoho teroru 1937–1938 rr. Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB. Order for NKVD personnel as a source for the study of Soviet state security personnel of the Great Terror period of 1937–1938. From the archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB. 2019. No 2. P. 280–310. [in Ukrainian].

8. *Skotnikov Stanislav.* Kryminalna sprava za № 50045. Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB. Criminal case for № 50045. From the archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB. 1994. No 1. P. 94–97 [in Ukrainian].

9. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv sotsial'no-politicheskoy istorii (RGASPI). F. 17. Op. 3. D. 985. Russian State Archive of Social and Political History (RGASPI). F. 17. Peser. 3. C. 985. P. 32–33 [in Russian].

10. *Zolotariov Vadym.* "Vykorystani ta vykynuti". Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB. "Used and discarded". From the archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB. 2015. No 1(44). P. 234–360 [in Ukrainian].

11. *Shapoval Yuriy, Prystayko Volodymyr, Zolotariov Vadym.* CHK–HPU–NKVD v Ukrayini. Cheka–GPU–NKVD in Ukraine. K.: Abris, 1997. 605 p. [in Ukrainian].

12. Pravova ideolohiya i pravo Ukrayiny na etapi stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1929–1941). “Legal Ideology and Law of Ukraine at the Stage of Formation of the Totalitarian Regime (1929–1941)” / Usenko I.B., Mironenko O.M., Chekhovych V.A. etc.; for order. O.M. Mironenko, I.B. Usenko; NAS of Ukraine; Inst. of State and Law. V.M. Koretsky. K.: Inst. of State and Law. V.M. Koretsky, 2001. 220 p. [in Ukrainian].

13. *Dovbnya Volodymyr, Sharmar Olha* (2008). Masovi represiyi v orhanakh NKVS URSR u druhiy polovyni KHKH st. “Mass Repression in the NKVD in the Second Half of the Twentieth Century”. Police of Ukraine 1, 21 [in Ukrainian].

14. *Shapoval Yuriy* (2007) Ukrayina v dobu “velykoho teroru”: etapy, osoblyvosti, naslidky. “Yezhovshchyna” pochnayet’sya. Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–K–HB. “Ukraine in the days of “Great Terror”: Stages, Features, Consequences. “Ezhovshchina” Begins”. From the archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB. No 1(28). P. 76–99. [in Ukrainian].

15. HDA SBU. F. 9. Spr. 13. Ark. 136–136 zv. [in Ukrainian].

16. *Militsiya Yuzhnoy: Kratkiy istoricheskiy ocherk v dokumentakh, pechatnykh i fotomaterialakh* Militsiya Yuzhnoy: Kratkiy istoricheskiy ocherk v dokumentakh, pechatnykh i fotomaterialakh. Police of the South: a Brief Historical Sketch in Documents, Printed and Photographic Materials / N.S. Suprunov, G.P. Kolesnikov, N.I. Sindeeva and others. Kharkiv: UMVD of Ukraine on YuZhD. 1998. 140 p. [in Ukrainian].

17. *Bazhan Oleh, Zolotariov Vadym*. “Oleksandr Uspens’kyy: YA vvazhayu sebe uchnem Mykoly Ivanovycha Yezhova...”. Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–K–HB. 2014. No 1(42). P. 351. [in Ukrainian].

18. *Shuys’kyy Ihor*. Revolyutsiynyy Kharkiv Yakova Dovbyshchenka. “Oleksandr Uspensky: I’m going to teach myself Mikoli Ivanovich Uzhov...”. Z arkhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KGB. 2014. No 1 (42). P. 344–398. URL: https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakova-dovbyschenka-259820_.html (Date of Application: 15.08.2020) [in Ukrainian].

19. *Ignatov, V.D.* (2014) Palachi i kazni v istorii Rossii i SSSR. “Executioners and Executions in the History of Russia and the USSR”. M.: Veche, 2014. 432 p. [in Russian].

20. *Shapoval, Yu.I.* (2001) Ukrayina XX stolittya: osoby ta podiyi v konteksti vazhkoyi istoriyi. “Ukraine of the XX Century: Individuals and Events in the Context of an Important History”. K.: Genesa. 560 p. [in Ukrainian].

21. *Bohunov, S.M.* (2009) Chystky chekists’kykh kadriv v Ukrayini v period yezhovshchyny. 1936–1938. “Purge of Chekist Personnel in Ukraine in the Period of Yezhovshchina. Ukraine in the Period “Great Terror”. 1936–1938”. Kyiv: Libid [in Russian].

22. *Chaykovs’kyy, A.S.* (2013) Aysberh. Z istoriyi orhaniv vnutrishnikh sprav i derzhavnoyi bezpeky Ukrayiny. “Iceberg. From the History of Internal affairs and State Security of Ukraine”. K.: Parliament Edition. 704 p. [in Ukrainian].

23. HDA SBU. F. 9. Spr. 12. Ark. 47–48 [in Ukrainian].

24. Ob oshibkakh partorganizatsiy pri isklyuchenii kommunistov iz partii, o formal’no-byuokraticheskom otnoshenii k apellyatsiyam isklyuchennykh iz VKP(b) i o merakh po ustraneniyyu etikh nedostatkov: postanovleniye plenuma TSK VKP(b). On the mistakes of party organizations when expelling communists from the party, on the formal bureaucratic attitude towards appeals of those expelled from the CPSU (b) and on measures to eliminate these shortcomings: Resolution of the Plenum of the Central Committee of the CPSU (b). January 1938. M.: Partizdat, 1938. 16 p. [in Russian].

25. *Hrechenko, V.A., Holovko, O.V.* (2012) Stanovlennya ta utverdzheniya totalitarnoyi partiyi v Ukrayini (1918–1941 rr.). “Formation and Establishment of a Totalitarian Party in Ukraine (1918–1941)”. Kharkiv: NikaNova. 402 p. [in Ukrainian].

26. *Mykhaylenko, P.P., Kondratyev, Ya.Yu.* (1999) Ob arestakh, prokurorskom nadzore y vedenyy sledstviyya: postanovleniye SNK SSSR y TSK VKP(b) ot 17 noyabrya 1938 h. On arrests, prosecutorial supervision and investigation: the decision of the SNC of the USSR and the Central Committee of the CPSU (b) of November 17, 1938 / History of the police of Ukraine in documents and materials. Kyiv: Genesis, 1999. Vol. 2: 1926–1937. P. 156–159 [in Russian].

27. *Mykhaylenko, P.P., Kondratyev, Ya.Yu.* (1999) O poryadke ispolneniya postanovleniya SNK SSSR i TSK VKP(b) ot 17 noyabrya 1938 g. “Ob arestakh, prokurorskom nadzore i vedenii sledstviya”: prikaz narkoma vnutrennikh del SRSR ot 161. 26 noyabrya 1938 g. On the Order of Execution of the Resolution of the Council of People’s Commissars of the USSR and the Central Committee of the CPSU (b) of November 17, 1938 “On Arrests, Prosecutor’s Supervision and Investigation”: Order of the People’s Commissar of Internal Affairs of the SRSR of November 26, 1938. History of Ukraine in Documents and Materials. Kyiv: Geneza, 1999. Vol. 2: 1926–1937 pp. P. 159–161. [in Russian].

28. *Pavlovs'ka, I.V.* (2016) Orhanizatsiyno-pravovi zasady zabezpechennya zakonnosti v diyal'nosti orhaniv militsiyi USRR (URSR) (1919 – persha polovyna 1941 roku). “Organizational and Legal Principles of Ensuring Legality in the Activities of the Police of the USSR (USSR) (1919 – first half of 1941): author’s ref. diss. ... Cand. Sci. (Law). Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

UDC 343.9:[343.37+343.55](477)”1937/1938”

Hrechenko Volodymyr,

Doctor of Historical Sciences, (Full) Professor, Head,
Chair of Social and Humanitarian Sciences of the Faculty No 6
of the Kharkiv National University of Internal Affairs,
Honored Education Worker of Ukraine.
Kharkiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6046-0178

MILITIA OF THE UKRAINIAN SSR AND THE REPRESSION IN 1937–1938

The years of repressions occupy the special place in history of Ukraine. It was one of the most tragic periods in life of the Ukrainian people throughout its millennial history. In the events of those years certain participation was accepted by the militia of Ukrainian SSR – as a repressive body and as an organization of the employees that became the victims of repressions too. The study of this issue has a substantial value for the recreation of an objective situation of tragic events of those years in general and for the establishment of historical truth in relation to the role of militia in them. Ten of thousands of the papers and thousand monographs have been written for today, different aspects of mass repressions 1937–1939 were analyzed in them and, first of all, the role of bodies of state security, NKVS. However, there weren't any publications about the role and place in them of the bodies of militia. An author put the aim to consider the basic aspects of influence of mass repressions 1937–1938 on the state and activity of militia of Ukrainian SSR in this period.

In the regional managements of militia limits were set on the arrests of “socially dangerous” and criminal element. The employees of militia, being the constituent of NKVS, were directly brought over to realization of repressions, but this participation was not such considerable, as at the bodies of state security. At the same time, being in the river-bed of general politics of “great terror”, the employees of militia assumed gross violations of legality, applied the methods of physical influence and tortures at “investigations”. However the employees of militia (their certain part) tested repressions, although their amount was considerably less, than for the employees of state security. However, in our opinion, it is impossible to talk that a militia became the object of repressions, as they were directed not against a militia as the body of the whole, and against its separate employees.

Keywords: Ukraine, History of the State and Law, 1937–1938, NKVS, militia, mass repression.

Отримано 06.10.2020

© Hrechenko Volodymyr, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.3\(49\).1](https://doi.org/10.36486/np.2020.3(49).1)

Issue 3(49) 2020

<http://naukaipravookhorona.com/>